

ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МОВНИХ КОНТАКТІВ (ІМЕННИК *ГЕМБЕЛЬ* ‘КЛОПІТ’)

Микола Вербовий

Криворізький державний педагогічний університет
ORCID: 0000-0003-0366-4921

Анотація. У статті проаналізовані особливості входження іменника *гебель* ‘рубанок’ до складу української мови. Німецька назва до української потрапила через польську мову. Засвоєння чужого слова українською мовою відбувалося неоднаково у східних та західних українській говірках: безпосередній неперервний контакт з польською мовою для західних говірок обмежував кількість можливих змін в іменнику, а для східних українських говірок уже опосередкований польський вплив уможливив зміни як у формі (поява секундарного сонорного), так і в семантиці слова. У результаті польсько-українських мовних контактів постав власне український іменник *гебель* ‘клопіт’.

Ключові слова: міжмовні контакти, позика з польської мови, етимологія

Академічний тлумачний *Словник української мови* визначає функціонування в літературній мові іменника *гембель* як розмовного зі значенням ‘рубанок’, а як діалектної форми – з семантикою ‘гендель’¹, поза словником залишилося значення ‘клопіт, турбота’ (Кривий Ріг). Цікаво, як у межах одного слова можуть поєднуватися настільки різні значення?

Прийнято вважати, що розгляданий іменник потрапив до української мови з німецької через польську²; найраніша фіксація слова *гебель* ‘рубанок’ в українських текстах належить до 1552 року³.

Як свідчить фактичний матеріал, іменник *гебель* в українській мові виступав синонімічною назвою до слов’янських слів на позначення

¹ *Словник української мови*, ред. І. Білодід, т. 2, Київ 1971, с. 48.

² А. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 170; Д. Шелудько, *Німецькі елементи в українській мові*, [в:] *Збірник комісії для дослідження історії української мови*, т. 1, Київ 1931, с. 11, 27; J. B. Rudnycki, *An etymological dictionary of the Ukrainian language*, vol. 1, Winnipeg 1962–1972, p. 596–597; *Етимологічний словник української мови*, ред. О. Мельничук, т. 1, Київ 1982, с. 492.

³ *Словник української мови XVI–першої половини XVII ст.*, ред. Д. Гринчишин, вип. 6, Львів 1999, с. 202.

інструмента для чистової обробки деревини, напр.: *скобель*⁴, *стругъ*: *вѣсний нѣжъ*⁵, *асіа*, *ѡско(р)дъ*, *топо(р)*⁶, *гунсіна*, *а(е)*, *то(ж)* и *гѣбѣ(л)*, *ѡско(р)дъ*⁷. На північному сході української території в першій половині XVII ст. (1642 р.) номен *гѣбель* був новим та чужомовним, адже Єпіфаній Славинецький подає *пи́лу* і *гѣбель*, *оскорд* як синоніми: *гунса*, *а(е)*, *пи́ла* та *гунсіна*, *а(е)*, *то(ж)* и *гѣбѣ(л)*, *ѡско(р)дъ*⁸, пор. ще в *Лексиконі* Івана Максимовича (1718–1724 рр.): *Runcina. гѣбель, пи́ла, ѡскордъ* та *Runcino. as. пи́лу, гѣблюю*⁹. У XIX ст. на північному сході зафіксована форма зі вставним сонорним: *гѣнбель* ‘стругъ’¹⁰, *гѣнбель* ‘употребляється для чистки пластинъ – какъ рубанокъ у столяровъ’¹¹. Таким чином, появу секундарного сонорного в цьому слові можемо датувати кінцем XVIII або початком XIX ст.

Сказане спонукає до думки, що принаймні у північній частині східної України іменник *гѣбель* у живій мові зберігав характер чужомовного, що, на наш погляд, і послужило причиною появи секундарного сонорного *-н-*. Показово, що в західних українських говірках, де вплив польської мови не переривався, цей іменник вставного сонорного не має, наприклад, західноволинське *гѣбиль* ‘різновид рубанка для стругання дерева’¹². Більшу частину секундарних сонорних в українській мові дослідники пояснюють впливом польської мови на українську¹³.

⁴ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 494; *Етимологічний словник української мови*, ред. О. Мельничук, т. 5, Київ 2006, с. 277.

⁵ П. Беринда, *Лексикон словеноросійський 1627 р.*, Київ 1961, с. 123; *Етимологічний словник української мови*, ред. О. Мельничук, т. 5, Київ 2006, с. 451.

⁶ Є. Славинецький, *Лексіконъ латинский*, [в:] *Лексикон латинський* Є. Славинецького. *Лексикон словено-латинський* Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського, Київ 1973, с. 93.

⁷ Там само, с. 357.

⁸ Там само, с. 357.

⁹ І. Максимович, *Лексикон латинсько-слов'янський 1718–1724*, ч. 2, Рим 1991, с. 1131.

¹⁰ І. Войцехович, *Собрание словъ Малороссійскаго нарѣчія*, „Труды Общества любителей Россійской словесности при императорскомъ Московскомъ университетѣ”, ч. 3, 1823, с. 292.

¹¹ В. Василенко, *Опытъ толковаго словаря народной технической терминологіи по Полтавской губерніи*, „Сборникъ Харьковскаго историко-филологическаго общества”, т. 13, 1902, с. 164.

¹² М. Корзонюк, *Матеріали до словника західноволинських говірок*, [в:] *Українська діалектна лексика*, Київ 1987, с. 96.

¹³ Ю. Шевельов, *Історична фонологія української мови*, Харків 2002, с. 190; той самий, *Українське слово вантаж і проблема „арготичних суфіксів”*, [в:] той самий, *Вибрані праці*, книга 1, Київ 2008, с. 376–377; О. Горбач, *Зібрані статті. I. Арго на Україні*, Мюнхен 1993, с. 18–19, 169; П. Гриценко, *Из спостережень над нетиповими континуантами псл. *ѣ в українських говірках*, [в:] *Український діалектологічний збірник*, книга 3, Київ 1997, с. 200–203, 206.

Експресивний характер української вторинної форми зраджують, на наш погляд, східнополіські іменники *гѣбаль* рідко ‘рубанок’, *гибанок* ‘великий рубанок з двома ручками’ та *гѣмблик*, *гѣмблік* ‘маленький рубанок’¹⁴. Якщо взяти до уваги, що для західнополіських говірок таке протиставлення невідоме, пор.: *гѣмбель* ‘рубанок’ та *гѣмблик* ‘те [те саме. – М. В.]’, що *гембель*¹⁵, то це може так само свідчити, що форма *генбель* ~ *гембель* постала таки на північному сході української території.

У західноволинських говірках розглядані назви виступають без вторинної назалізації *гѣбиль* ‘різновид рубанка для стругання дерева’, *гѣблик* ‘зменш. до *гѣбиль*’¹⁶. До речі, найраніша фіксація іменника *гембель* ‘рубанок’ в українській мові (1552 р.) паспортизована прикладом з Опису Володимирського замку¹⁷.

Білоруська мова знає іменник *гембель* від 1588 р.¹⁸, тобто приблизно від того ж часу, що й українська, проте білоруські форми функціонують без вставного сонорного, напр.: *гѣбель* ‘рубан, рубанок’, *гѣбельный*, *гемблѣванне*, *гемблѣваний*, *гемблѣваць*¹⁹, що, безумовно, підтверджує власне український характер появи секундарного сонорного в розгляданому іменнику.

В українській мові другої половини ХІХ ст. вже відома форма *гѣмбель*, пор.: **рубанокъ** (плот. INSTR.) ‘скобель, *гѣмбель*’²⁰. (Питання про характер зміни вставних сонорних *н* ~ *м* у часі та просторі в українських говірках ще потребує докладного вивчення). Оскільки укладач словника на перше місце в українській частині поставив, слід думати, давнішу та поширенішу в народній мові форму *скобель*, а іменник *гѣмбель* – на друге місце, то, найвірогідніше, що для упорядника друге слово було новим та/або не мало такого поширення, як перше. Через двадцять років був надрукований *Словарь російсько-український* М. Уманця (Михайло Комаров) і А. Спілки (Адеська Спілка), в якому основною подана вже форма *гѣмбель*, а другорядною – *скобель*: **рубанокъ, рубанъ** ‘*гѣмбель, скобель*. С. Л.’²¹, паспортизація вказує на словник Михайла Левченка.

¹⁴ П. Лисенко, *Словник поліських говорів*, Київ 1974, с. 54.

¹⁵ Г. Аркушин, *Словник західнополіських говірок у двох томах*, т. 1, Луцьк 2000, с. 87.

¹⁶ М. Корзюнок, *Матеріали до словника західноволинських говірок*, [в:] *Українська діалектна лексика*, Київ 1987, с. 96.

¹⁷ *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, ред. Д. Гринчишин, вип. 6, Львів 1999, с. 202.

¹⁸ *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, ред. А. Журавскі, Вып. VI, Мінск 1985, с. 268; А. Булыка, *Лексічныя запозычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.*, Мінск 1980, с. 92.

¹⁹ И. Носович, *Словарь бѣлорусскаго нарѣчія*, ч. 1. Санкт-Петербург 1870, с. 111.

²⁰ М. Левченко, *Опытъ русско-украинскаго словаря*, Київ 1874, с. 141.

²¹ М. Уманець, А. Спілка, *Словарь російсько-український*, т. 3, Львів 1896, с. 277.

Маючи щонайменше дві синонімічні назви до слова **стругъ** '2. струг, стругель, *гѣмбель, скобѣль, скобѣлка*'²², Михайло Комаров визначив ос-новним номеном іменник *гѣмбель*, причина, думаємо, цілком прозора: цього слова нема в російській мові. Як можемо переконатися з тексту словника, упорядник послідовно заступив в українській частині своєї праці назву *стругъ* номеном *гѣмбель*, напр.: *барáнокъ*²³, *голтыль*²⁴, *дощанікъ*²⁵, *драчъ*²⁶, *зинзубель*²⁷, *зубáръ*²⁸, *медвѣдка*²⁹, *полуштáбъ*³⁰). Наста-нова Михайла Комарова щодо функціонування в українській (літератур-ній) мові назви *гѣмбель* по суті суперечила фактам живої мови, зокрема іменник **медвѣдка** перекладений українським '2. *гѣмбель* (великий)'³¹, при цьому зігноровано, що в українській мові є окремі назви для великого рубанка, напр., *гебáнок* 'grosser Nobel'³², *гибáнок* 'великий рубанок з двома ручками'³³ або *спуст* 'великий рубанок'³⁴ тощо.

Здається, український відповідник до російського прикметни-ка **струговой** '1. *гѣмблѣвий*'³⁵ – також витвір укладача словника, пор. *струговый*³⁶. Прикметник, утворений од іменника з наголошеним першим голосним, зазвичай має наголос не на суфіксі *-ов-*, а на закінченні³⁷. По-казово, що білоруській мові відоме утворення *гѣбельный* 'относящийся к рубанку'³⁸, пор. польське *heblowy*³⁹. Слід, мабуть, думати, що наголошений суфікс *-ов-* українського прикметника виказує „*переважно літературний*

²² Там само, т. 4, с. 90.

²³ *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка, составленный Вторымъ отдѣле-ніемъ императорской Академіи наукъ*, т. 1, Санкт-Петербургъ, с. 22 і пор. М. Уманець, А. Спілка, *Словарь російсько-український*, т. 1, Львів 1893, с. 14.

²⁴ Там само, т. 1, с. 275 і пор. Там само, т. 1, с. 155.

²⁵ Там само, т. 1, с. 369 і пор. Там само, т. 1, с. 200.

²⁶ Там само, т. 1, с. 371 і пор. Там само, т. 1, с. 201.

²⁷ Там само, т. 2, с. 85 і пор. Там само, т. 1, с. 283.

²⁸ Там само, т. 2, с. 97 і пор. Там само, т. 1, с. 288.

²⁹ Там само, т. 2, с. 293 і пор. Там само, т. 2, с. 96.

³⁰ Там само, т. 3, с. 322 і пор. Там само, т. 3, с. 97.

³¹ М. Уманець, А. Спілка, *Словарь російсько-український*, т. 2, Львів 1894, с. 96.

³² Є. Желехівський, *Малоруско-німецький словар*, т. 1, Львів 1886, с. 139.

³³ П. Лисенко, цит. праця, с. 54.

³⁴ Л. Паламарчук, *Словник специфічної лексики говірки с. Мусявка Вчорайшенського району Житомирської області*, „Лексикографічний бюлетень”, вип. 6, Київ 1958, с. 32; П. Лисенко, цит. праця, с. 202.

³⁵ М. Уманець, А. Спілка, *Словарь російсько-український*, т. 4, Львів 1898, с. 90.

³⁶ *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка, составленный Вторымъ отдѣле-ніемъ императорской Академіи наукъ*, т. 4, Санкт-Петербургъ 1847, с. 238.

³⁷ Ю. Шевельов, *Історична фонологія ...*, с. 211, 826.

³⁸ И. Носович, *Словарь блорусскаго нарѣчія*, ч. 1, Санкт Петербургъ 1870, с. 111.

³⁹ *Słownik języka polskiego*, т. 2, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900, s. 24.

вплив польського наголосу” в словах пізнішого походження (ряду культурних понять)⁴⁰. Так чи так, але в 1928 р. Іван Шелудько та Тодось Садовський унормували наголос на закінченні: **рубано́чний** – *гембльо́вий*⁴¹. Сам прикметник, без найменшого сумніву, укладачі могли перейняти лише зі *Словаря російсько-українського* М. Уманця і А. Спілки⁴², оскільки форми *гембльо́вий* (*гемблѐвий, *гѐмбельний) Борис Грінченко не фіксує. До речі, немає такого прикметника і в академічному тлумачному словнику⁴³.

Характерна деталь: Михайло Комаров паспортизує лише два приклади, взяті з праці М. Левченка, – іменник *гѐмбель*⁴⁴ та дієслово *гемблюва́ти*⁴⁵. А численні дієслівні форми з різними префіксами, що, дуже ймовірно, утворені М. Комаровим, подані без паспортизацій, пор.: (**выстра́гивать, ся, выстрога́ть, ся**) *вігемблювати, ся*⁴⁶, (**состра́гивать, сострога́ть**) *згемблюва́ти*⁴⁷, (**застрога́ть**) *загемблюва́ти*⁴⁸, (**настрога́ть, ся**) *нагемблюва́ти*⁴⁹, (**переска́блывать, перескоблѐть**) *перегембльо́увати, перегемблюва́ти*⁵⁰, (**построга́ть**) *погемблюва́ти*⁵¹, (**сра(о)вня́ть, ся**) *пригемблюва́ти*⁵². Цілком очевидна річ, що сім префіксальних утворень од дієслова *гемблюва́ти* мають, окрім усього іншого, вказувати на високу частотність функціонування цих назв у живій мові, чого насправді не було. Показово, що в словниковій статті **инструментъ**, зокрема і теслярський, упорядник серед українських відповідників назву *гембель* узагалі не згадує⁵³. Значить, можемо дійти висновку, що *Словарь російсько-український* М. Уманця і А. Спілки відображає не реальне на той час функціонування в живій українській мові номена *гембель* та похідних, а подає бажану – з погляду Михайла Комарова – норму побутування цих назв насамперед у літературній мові.

Відзначимо, що Б. Грінченко в *Словарі української мови* фіксує без прикладів лише два дієслова – *вігемблювати*⁵⁴ та *погемблю-*

⁴⁰ Л. Булаховський, *Історичний коментарій до української літературної мови*, [в:] той самий, *Вибрані праці в п'яти томах*, т. 2, Київ 1977, с. 421, 423.

⁴¹ І. Шелудько, Т. Садовський, *Словник технічної термінології (загальний) (проект)*, Київ 1928, с. 284.

⁴² Там само, с. 23.

⁴³ *Словник української мови*, т. 2, с. 48.

⁴⁴ М. Уманець, А. Спілка, *Словарь російско-український*, т. 3, Львів 1896, с. 277.

⁴⁵ Там само, т. 4, с. 89.

⁴⁶ Там само, т. 1, с. 131.

⁴⁷ Там само, т. 4, с. 66.

⁴⁸ Там само, т. 1, с. 267.

⁴⁹ Там само, т. 2, с. 169.

⁵⁰ Там само, т. 3, с. 27.

⁵¹ Там само, т. 3, с. 129.

⁵² Там само, т. 4, с. 74.

⁵³ Там само, т. 1, с. 308–309.

⁵⁴ Б. Грінченко, *Словарь української мови*, т. 1, Київ 1907, с. 152.

*váti*⁵⁵. Об'єктивно виходить, що іменник *гѣмбель* 'рубанок' набуває прав літературної норми від 1893–1898 рр., тобто від часу виходу в світ *Словаря російсько-українського* М. Уманця і А. Спілки.

У розмовній мові на території південно-східних говірок, як показує фактичний матеріал, побутував питомий іменник, наприклад, у Тараса Шевченка в поемі *Марія* [*Maria*, 1859] читаємо: *Тесляр на наймичку свою, / Неначе на свою дитину, / Теслу, було, і струг покине / Та й дивиться; ...*⁵⁶ (форми *гѣ(н/м)бель* Т. Шевченко не знає⁵⁷), цю ж назву зустрічаємо й у повісті *Хмари* [*Сhtury*, 1874] Івана Нечуя-Левицького: [Павло. – М. В.] *сидів коло парубків, дивився, як один рубав дрова, другий стругав стругом*⁵⁸. Похідне утворення функціонує і в нижньонаддніпрянських говірках: записана на Катеринославщині в XIX ст. народна казка подає іменник *стругачь*, напр.: *зробить мені тільки такий стругачь якь дорожка завширишь*⁵⁹ (*стругачь* 'ніж, яким стружуть деревину; вид лопати для розчищення доріжок'⁶⁰), пор. сучасні форми *струганок* 'рубанок', *струганочок*⁶¹. Словник Віктора Чабаненка не фіксує іменник *гѣмбель* 'рубанок', тому говорити про широке побутування цього слова в степових говірках, мабуть, не слід. Проте саме тут у XIX ст. Іван Манжура записав приказку *Годи, майстре, гѣмблемь гѣмбловаты: прыйде батько, буде сокырою пидправляты (плохой мастерь)*⁶², і вже з цього джерела слово потрапило до праці Б. Грінченка *гѣмбель* 'рубанок'⁶³. Отже, розглядаючи іменник у другій половині XIX ст., треба думати, як нове слово мав певне поширення у степових говірках, пор. варіант конструкції: *Фугань-дѣжугань батько сокырою поправля*⁶⁴. Паристе слово *фугань-дѣжугань*, без найменшого сумніву, має

⁵⁵ Там само, т. 3, с. 231.

⁵⁶ Т. Шевченко, *Повне зібрання творів у дванадцяти томах*, т. 2, Київ 1990, с. 250.

⁵⁷ *Словник мови Шевченка*, ред. В. Ващенко, т. 1, Київ 1964, с. 130–131.

⁵⁸ І. Нечуй-Левицький, *Твори в двох томах*, т. 1, Київ 1985, с. 217.

⁵⁹ П. Чубинській, *Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западнорускій край*, т. 2, Петербург 1878, с. 223.

⁶⁰ *Етимологічний словник української мови*, ред. О. Мельничук, т. 5, Київ 2006, с. 451.

⁶¹ В. Чабаненко, *Словник говірок Нижньої Наддніпряниці*, т. 4, Запоріжжя 1992, с. 111. У жаргонному мовленні дієслово *стругати* означає 'бловати' (Кривий Ріг).

⁶² І. Манжура, *Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ.*, „Сборник Харьковского историко-филологического общества”, т. 2, вып. 2, 1890, с. 165.

⁶³ Б. Грінченко, цит. праця, т. 1, с. 279.

⁶⁴ І. Бессараба, *Матеріали для етнографіи Херсонской губернии*, „Сборник Отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академии наукъ”, т. 94, 1916, с. 513.

Принагідно вкажемо, що фразеологізми, записані в XIX ст., так само відображають територіальне варіювання форм іменника *гѣбель*, пор.: східнополіську конструкцію № 6397 *Після гѣбля сокирою!* [М. Номис, *Українські приказки, прислів'я і таке инше*, Санкт-Петербург 1864, с. 124] (при білоруській *Послѣ гѣбля топором* [И. Носович, *Словарь бѣлорусскаго нарѣчія*, ч. 1, Санкт Петербург 1870, с. 111]) та південно-західні *Ги-*

жаргонний, тобто чужомовний, характер, оскільки початкові звуки **ф** та африката **дж** не характерні для степових говірок.

Форму родового множини іменника гембель відзначимо в повісті *Голодна воля* [*Glodna wola*, 1885–1887] Панаса Мирного (уродженець Полтавщини): *Укрили її [гору. – М. В.] стук цегелля, брязкіт сокир, шугання гемблів, – робота ключем б'є!*⁶⁵.

На Слобожанщині Яків Щоголев уводить до поезії *Будинок* [*Видупек*, 1877] іменник *гембель* та дієслово *гембелює*⁶⁶, в якому другий голосний збережений, що очевидно, відповідно до вимог віршового розміру *Струже, гембелює, / Шипом забува; / Робе – не хвальшує, / Робе та співа*⁶⁷, тому навряд ця форма буде власне діалектною⁶⁸.

Слід думати, що саме зі слобожанських говірок дієслово *гемблювати* потрапило на Кубань, де воно зафіксоване зі значенням ‘брезгать’, напр.: *Не гемблюйте нашим хлібом-сіллю*⁶⁹. Появу такої семантики, найвірогідніше, обумовило розуміння цього дієслова як похідного від польського іменника *gęba* ‘рот, уста; губи’, тобто слово було на Кубані виразно чужим. Тут зауважимо, що на Середній Наддніпрянщині побутує утворення *гимбїчитись* ‘задаватися, ламатися’⁷⁰, в якому перший ненаголошений голосний закономірно змінився на звук **и** (*гемба* > *гемби* > *гимбїчитись* > *гимбїчитись*), пор.⁷¹

Мабуть, не помилимося, коли ствердимо, що територіальне поширення в східних українських говірках виразно чужомовної назви *гембель* ‘рубанок’ уможливило зміни в значенні слова. Вже з 1890-и рр. (пор. „first recorded in the XX c.”⁷²) на південній Київщині відомі форми *гембель* і *гембіль* зі значенням ‘клопіт, шум’, напр.: „*А тобі з ним буде гембель*”, *кажуть мамо в кінці, – „мабуть, битиме тебе”*⁷³, *Кучер з розгону перейїхав одно ягнятко. Пастушки підняли гембіль-репет ...*⁷⁴. Обидва приклади документують зміну в семантиці розгляданого іменника від значення ‘ру-

---

блюйте, гиблюйте, а тато прийде та поправит топором; Гиблюйти, тату, гиблюйти, а я зайду простов сокиров, тай поправю за вами [І. Франко, *Галицько-руські народні приповідки*, „Етнографічний збірник”, т. 16, 1905, с. 323].

⁶⁵ Панас Мирний (П. Я. Рудченко), *Зібрання творів у семи томах*, т. 5, Київ 1970, с. 162.

⁶⁶ Я. Щоголев, *Твори*, Київ 1961, с. 67, 68.

⁶⁷ Там само, с. 68.

⁶⁸ Б. Грінченко, цит. праця, с. 279; J. В. Rudnyc'kuj, цит. праця, vol. 1, р. 596; *Етимологічний словник української мови*, с. 492.

⁶⁹ Б. Грінченко, цит. праця, т. 1, с. 279.

⁷⁰ П. Лисенко, *Словник специфічної лексики правобережної Черкащини*, „Лексикографічний бюлетень”, вип. 6, 1958, с. 10.

⁷¹ *Етимологічний словник української мови*, т. 1, с. 507.

⁷² J. В. Rudnyc'kuj, цит. праця, vol. 1, р. 597.

⁷³ А. Кримський, *Повістки і ескізи з українського життя*, Коломия і Львів 1895, с. 52.

⁷⁴ Там само, с. 170.

банок' → до 'шум від рубанка, яким стругають' → 'шум узагалі' → 'шум як турбота, клопіт' → просто 'клопіт'. Укажемо, що в другому реченні фонетично правильна форма з голосним *i* в закритому складі виступає в парі з іменником *репет*, тобто номен *гѣмбиль* 'шум, крик' Агатангел Кримський вважає за необхідне пояснити іншою назвою, оскільки це слово, ймовірно, відрізнялося від звичної для автора форми *гѣмбель*. Здається, на користь нашої думки промовляє й те, що А. Кримський у рукописі *Українсько-російського словника, зібраного з народніх уст у Звиногородщині (Київщина)* подає дві словникові статті **гѣмбель** 'шумная возня, історія. Нічого йому про це не розказуватиму, бо буде гѣмбель'⁷⁵ та **гѣмбиль** 'возня, крикь-гамь, брань. Вона од страху підняла такий гѣмбиль! Наробив гѣмбілю, на другій вулиці чули'⁷⁶, тобто розуміє ці форми як два різні іменники з близькою семантикою. Обидва слова з прикладами були уведено до третього видання *Словника Бориса Грінченка*⁷⁷. Щоправда, в академічному *Російсько-українському словнику 1924–1933 рр.* семантика (*суетливая беготня*) у статті **ВОЗНЯ** передана серед інших назвою *гѣмбель*⁷⁸, а не *гѣмбиль*.

Спроба пояснити виникнення діалектної форми *гѣмбиль* 'шум' можливою контамінацією слів *гѣндель* 'торгівля' і діалектних *гібель*, *гібиль* 'погибель'⁷⁹, на наш погляд, надзвичайно невдала, оскільки ґрунтована, ясна річ, лише на формальній подібності двох слів при цілковитому нехтуванні семантикою. Відповідно, залишається незрозумілим, чому поденання значень 'торгівля' і 'погибель' має виражати семантику 'шум'? А зміна сонорного *н* ~ *м* просто зігнорована. По суті таке пояснення лише модифікує тлумачення Ярослава Рудницького⁸⁰.

Здається, причину заступлення голосного в другому складі можна пояснити фонетичною зміною, що характерна для української мови: іменники з ненаголошеним голосним *е* в другому закритому складі знають два напрями розвитку, або ненаголошений *е* підвищувався у вимові до голосного *и*, або відбувалося заступлення звука *е* голосним *і*, напр.: питомий іменник *гібиль*, *гібель* 'маса, множество. В цьому ставку гібель риби. Народу там гібель'⁸¹. Проте чужий іменник *гѣмбель* мав би функціонувати на цій території довший час, щоб зміна стала можливою. Після

⁷⁵ А. Кримський, *Українсько-російський словник, зібраний з народніх уст у Звиногородщині (Київщина)*, Машинопис, Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського, шифр: І, 22364, с. 74.

⁷⁶ Там само, с. 74.

⁷⁷ Б. Грінченко, *Словник української мови*, ред. С. Єфремов, А. Ніковський, т. 1, Київ 1927, с. 340.

⁷⁸ *Російсько-український словник*, ред. А. Кримський, т. 1, Київ 1924, с. 99.

⁷⁹ *Етимологічний словник української мови*, т. 1, с. 493.

⁸⁰ J. V. Rudnyc'kyj, цит. праця, vol. 1, p. 597.

⁸¹ А. Кримський, *Українсько-російський словник...*, с. 75.

такої зміни голосний *i*, як правило, виступає певний час і у відкритому складі, пор. сучасний приклад *йа йїх* [яблуні. – М. В.] *|поп·ілом поси·пайіу* (Кривий Ріг). Приклад, записаний Агатангелом Кримським, якраз і фіксує збереження вторинного голосного *i* у відкритому складі, пор. *Вона од страху підняла такий гѣмбїль! Наробив гѣмбїлю, на другій вулиці чули*⁸².

Окремо наголосимо, що іменник *гѣмбель* у формі орудного в складі приказки *Годи, майстре, гѣмблемъ гѣмблюваты...*⁸³ має другий випадний голосний, так само й у прикладі з Поділля, що поданий в академічному *Російсько-українському словнику* 1924–1933 рр. (стаття *исстра́гивать, -ся, исстро[у]га́ть, -ся*), *Зструга́в собі гѣмбля (рубанок)*⁸⁴, ще пор. (*возня*) *гѣмбель (-бля)*⁸⁵. Проте запис А. Кримського подає форму родового *наробив гѣмбїлю* зі збереженням другим голосним, що нормально мав би випасти, та без чергування голосних у закритому й відкритому складах, що, ясна річ, виказує, що цей іменник на південній Київщині був новим та/або чужим і переважно відомим у формі називного відмінка однини. Форма родового *гѣмбїлю* змушує думати, що безпосереднього зв'язку між словами *гѣмбель* і *гѣмбїль* для мовців на південній Київщині не було.

У другій половині ХХ ст. у східноподільських говірках (правобережна Черкащина) зафіксований номен *гѣмбиль* 'клопіт'⁸⁶, ця ж назва побутує і в степових говірках, напр.: *от гѣмбил'* (Кривий Ріг), але форму *гѣмбїль* дослідники, здається, в цих говірках більше не фіксували. Чи не є це свідченням того, що фонетична форма потрапила на південну Київщину з іншої говірки і була накладена на місцевий іменник *гѣмбель* ~ *гѣмбиль*, в якому саме відбувалася зміна семантики? Можемо без найменшого сумніву ствердити, що назва *гѣмбїль* на розгляданій території постала дуже близько коло 1890 р. як вузькодialeктна форма.

Зі сказаного виходить, що іменник *гѣмбель* 'рубанок' в українській мові постав під впливом польської мови, а вже на українському мовному ґрунті внаслідок розвитку семантики виник власне український номен *гѣмбель* 'клопіт'.

Автори *Етимологічного словника української мови* іменники *гѣмбель* та *гібель* (у цій статті форма *гїбїль* з покликанням на Євгена Желехівського подана, здається, помилково) виводять безпосередньо з німецької мови⁸⁷, не пояснюючи, на жаль, причину зміни наголошеного голосного *e* на голосний *и* та не називаючи мову, в якій відбулася ця зміна, хоча

⁸² Там само, с. 74.

⁸³ І. Манжура, цит. праця, с. 165.

⁸⁴ *Російсько-український словник*, ред. А. Кримський, т. 2, вип. 1, Київ 1929, с. 206.

⁸⁵ Там само, т. 1, с. 99.

⁸⁶ Л. Паламарчук, *Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївка Вчорайшенського району Житомирської області*, „Лексикографічний бюлетень”, вип. 6, Київ 1958, с. 24.

⁸⁷ *Етимологічний словник української мови*, т. 1, с. 492.

„насправжки при поясненні українських слів важать не німецькі форми і значіння, а виключно польські”⁸⁸.

Власне польська з походження форма *hybel*⁸⁹ засвідчена українськими текстами на 83 роки пізніше від іменника *гѣбель*, напр.: *гибликъ* ‘рубанок’⁹⁰, *гибликъ* ‘малий рубанок’ (Львів, 1635 р.)⁹¹. Цілком очевидна річ, що цей іменник поширений у західних говірках, східні українські говірки слова *гибель* зі значенням, що нас тут цікавить, не знають, напр., Б. Грінченко ілюструє назву *гібель* ‘гембель’ матеріалом з *Гуцульщини* Володимира Шухевича⁹². Сказане дозволяє ствердити, що іменники *гѣбель* та *гібель* на означення ‘рубанка’ виступають переважно на різних частинах території поширення української мови.

Найвірогідніше, у процесі засвоєння форм *гандель*, *гендель*, *гындель* ‘торгівля, торг’ (1566 р.)⁹³ виник власне український іменник *гѣмбѣль* ‘гѣндель’⁹⁴, ‘вигода, користь’⁹⁵. На український характер слова вказує зміна сонорного приголосного *н* ~ *м* (причину такого переходу слід пояснити осмисленням сонорного як вторинного) й автоматичне запровадження голосного *і* в закритому складі на місці випадного голосного. Значення ‘гандель’ виражають і форми відповідних дієслів *гандлювати*⁹⁶ ~ *гындлювати* ~ *гѣмблѣвати*⁹⁷, а семантику ‘стругати’ передає дієслово без вставного сонорного *гѣмблѣвати* ‘*hobeln*’⁹⁸. Отже, на ХІХ ст. в наддністрянських говірках склалося фонетичне й семантичне розрізнення форм *гандель* ~ *гындель* ~ *гѣмбѣль* ‘торгівля’ та *гібель* ‘Нобел’⁹⁹.

Зближення розгляданих слів, поза всякий сумнів, спричинило постановлення на цій території варіантних фонетичних форм: *гѣмбѣль* ‘фуганок, рубанок’ ~ *гѣмбѣль*¹⁰⁰; *гиблівкі* ‘стружки від стругання фуганком, рубанком’¹⁰¹

⁸⁸ Д. Шелудько, *Німецькі елементи в українській мові*, [в:] *Збірник комісії для дослідження історії української мови*, т. 1, Київ 1931, с. 3.

⁸⁹ А. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 170; *Słownik języka polskiego*, t. 2, s. 68; J. В. Rudnyс’kuj, цит. праця, vol. 1, p. 596–597.

⁹⁰ Є. Тимченко, *Історичний словник українського язика*, т. 1, Харків–Київ 1930, с. 522.

⁹¹ *Словник української мови ХVІ–першої половини ХVІІ ст.*, ред. Д. Гринчишин, вип. 6, Львів 1999, с. 209.

⁹² Б. Грінченко, цит. праця, т. 1, с. 281.

⁹³ *Словник української мови ХVІ–першої половини ХVІІ ст.*, вип. 6, с. 188–189, ще пор. *Słownik języka polskiego*, т. 2, s. 12.

⁹⁴ Є. Желехівський, *Малоруско-німецький словар*, т. 1, Львів 1886, с. 140.

⁹⁵ Ю. Піпаш, Б. Галас, *Матеріали до словника гуцульських говірок*, Ужгород 2005, с. 34.

⁹⁶ Є. Желехівський, цит. праця, т. 1, с. 136.

⁹⁷ Там само, с. 140.

⁹⁸ Там само, с. 140.

⁹⁹ Там само, с. 140.

¹⁰⁰ Г. Шило, *Наддністрянський регіональний словник*, Львів 2008, с. 91.

¹⁰¹ Там само, с. 91.

~ *геблівкі*¹⁰², *гимблівкі*¹⁰³, проте в складних іменниках на зразок *гратгібель*¹⁰⁴, *нудгібель*¹⁰⁵, *фелъцигель*¹⁰⁶ вставного приголосного та голосного *і* в закритому складі немає. Перші фіксації форм із секундарним сонорним належать у цих говірках до 1892 р. *гимбльовати* 'hobeln', *гимблює*, *гимблівке* 'Nobelspäne'¹⁰⁷, що в часі збігається з фіксацією східної форми *гембіль* 'клопіт' (1895 р.).

В *Етимологічному словнику української мови* до статті *гембіль* уведений іменник *гімбіль* 'клопіт', на жаль, без паспортизації¹⁰⁸, мабуть, тут просто помилка, принаймні ми номен *гімбіль* із таким значенням в обстежених джерелах не виявили.

Суміжні до наддністрянських бойківські говірки, як показує фактичний матеріал, зберігають опозицію іменників *гэндель* 'спекуляція'¹⁰⁹ та *гібель* 'гембель'¹¹⁰, хоча тут уже відома і форма зі вставним сонорним *гебанок*, *гимбáнок* 'фуганок'¹¹¹.

Так само і в гуцульських говірках розрізняються дієслова *гиблювати* 'стругати рубанком' (< *гібель*, *гіблик* 'рубанок', *гиблівка* 'столярська стружка'¹¹²) та *гемблювати* 'перепродувати; торгувати'¹¹³ (західногуцульське *гимблювати* 'торгувати, спекулювати'¹¹⁴). Зміну ненаголошеного голосного *и*, мабуть, слід розуміти як фонетичну, пор. наддністрянські *гиблівкі*¹¹⁵ ~ *геблівкі*¹¹⁶. Форма *генлювати*¹¹⁷ в гуцульських говірках демонструє, безперечно, вплив польської мови (< *handlować*¹¹⁸).

У західній частині подільських говірок побутують закономірні форми *гиндель* 'торг', *гиндляр* 'торгаш', *гиндлювати* 'торгувати'¹¹⁹, ще *угандлювати* 'заработать посредствомъ торговли'¹²⁰, а на північному сході (подільсько-волинські говірки) – дієслово *гемблювати* 'мінати заради

¹⁰² Там само, с. 90.

¹⁰³ Там само, с. 91.

¹⁰⁴ Там само, с. 103.

¹⁰⁵ Там само, с. 187.

¹⁰⁶ Там само, с. 262.

¹⁰⁷ І. Верхратський, *Говір батюків*, Львів 1912, с. 259, пор. 28.

¹⁰⁸ *Етимологічний словник української мови*, т. 1, с. 493.

¹⁰⁹ М. Онишкевич, *Словник бойківських говірок*, ч. 1, Київ 1984, с. 165.

¹¹⁰ Там само, с. 167.

¹¹¹ Там само, с. 164.

¹¹² *Гуцульські говірки. Короткий словник*, ред. Я. Закревська, Львів 1997, с. 45.

¹¹³ Там само, с. 44.

¹¹⁴ Ю. Піпаш, Б. Галас, цит. праця, с. 34.

¹¹⁵ Г. Шило, цит. праця, с. 91.

¹¹⁶ Там само, с. 90.

¹¹⁷ *Гуцульські говірки. Короткий словник*, ред. Я. Закревська, Львів 1997, с. 44.

¹¹⁸ *Słownik języka polskiego*, т. 2, s. 13.

¹¹⁹ Д. Брилінський, *Словник подільських говірок*, Хмельницький 1991, с. 27.

¹²⁰ К. Шейковській, *Опыт южнорусскаго словаря*, т. 5, вип. 1, Москва 1884, с. 154.

барішу'¹²¹. Віддієслівний іменник цілком логічно має форму *гѣмбель* 'гендель' (ілюстрації з текстів Михайла Стельмаха та Василя Кучера)¹²².

Буковинські говірки нині знають два номени з семантикою 'рубанок' *гѣмбель* (*гѣмбіль*) та *гѣмбель* (*гѣмбиль*, *гѣмбіль*)¹²³, а слова *гандиль*, *гіндиль*, *гѣмбиль* 'комерція, торг' тут поступово виходять з ужитку¹²⁴. В іменниках *гѣмбіль* ~ *гѣмбіль* голосний *і* у другому закритому складі постав, як думаємо, фонетичним шляхом, пор.: *гембілівка* ~ *гимбілівка* ~ *гѣмбілівка*¹²⁵. Проте пояснити зміну наголошеного *е* на *и* як фонетичну для цих іменників, очевидно, не можна, отже, найвірогідніше, маємо справу з двома формами різного походження – східною *гѣмбель* і західною *гѣмбель*. Здається, дієслова *перегембельбувати* 'стругати вдруге, заново', *перегемблювати* 'постругати все у повному обсязі'¹²⁶ та *погимблювати* '1. Вистругати рубанком. 2. Торгувати, перепродувати'¹²⁷ підтверджують наш здогад.

Художні тексти дозволяють думати, що в буковинських говірках первісно побутував іменник *гѣбель*, напр.: *За ним несут чотири убогі люди неvkриту домовину з необгѣльованих дощок*¹²⁸. А вже в ХХ ст. Василь Сімович до перевидання книжки оповідань Юрія Федьковича додав словничок, у якому вважав за потрібне пояснити дісприкметник *необгѣльований* іменником *гимбелем* (рубанком) 'необтесаний'¹²⁹, це може означати, що форма без вторинного сонорного вже сприймалася як вузькодіалектна, пор.: *гѣб(е)ль* 'Nobel'¹³⁰. Ще раз повторимо, що в часі така зміна збігається з відповідними змінами у південно-східному наріччі.

Якщо східне слово *гѣмбель* поширилося на південний захід, то цілком імовірно, що західна форма *гѣмбіль* 'рубанок' могла потрапити на південну Київщину. Це дуже добре пояснило б ставлення А. Кримського до, здавалося б, фонетичних варіантів *гѣмбель* і *гѣмбіль* як до різних слів. В усякому разі, брак пізніших фіксацій цієї форми на Черкащині та Київщині спонукає саме до цієї думки. На користь такого погляду може свідчити й те, що А. Кримський зафіксував паралельне вживання номенів *гѣмбель*, *гѣмбіль* та *гѣмбель* 'предп'ятіє, занятіє.' *В нас один дядько зачав торгувати вже год зо два, і так – що він не кається, що він за цей*

¹²¹ Л. Паламарчук, цит. праця, с. 24.

¹²² *Словник української мови*, т. 2, с. 48.

¹²³ *Словник буковинських говірок*, ред. Н. Гуїванюк, Чернівці 2005, с. 69.

¹²⁴ Там само, с. 67.

¹²⁵ Там само, с. 69.

¹²⁶ Там само, с. 398.

¹²⁷ Там само, с. 436.

¹²⁸ *Писання Осипа Юрія Федьковича*, т. 2, Львів 1902, с. 197.

¹²⁹ В. Сімович, *Праці в двох томах*, т. 1, Чернівці 2005, с. 319.

¹³⁰ О. Попович, *Руско-німецький словар*, Чернівці 1904, с. 49.

гѣмбиль узявся. – Е! через скільки літ буде на цей *гѣмбиль* охотників чимало¹³¹.

Отже, спроба пов'язати не місцеву, з погляду А. Кримського, форму *гембиль* з новою семантикою 'возня, крикь-гамь, брань' (мабуть, теж сприйняту як чужу), свідчить, що обидва процеси – проникнення фонетичної форми та розвиток нової семантики – на південній Київщині в часі не надто розходилися.

Викладений матеріал, на нашу думку, дозволяє твердити, що в академічному тлумачному *Словнику української мови* гасло *гѣмбель*¹³² насправді складене з двох омонімів, що закономірно виражають різні значення, одне слово – конкретний іменник, друге – абстрактний, ніякого семантичного зв'язку між обома словами немає.

Таким чином, підсумовуючи, скажемо, що розмовний та діалектний іменники *гѣмбель* ув українській мові виказують як безпосередній (обидві назви – позики з польської мови), так і опосередкований (поява секундарного сонорного) вплив польської мови на українську. У результаті цих мовних контактів постав власне український іменник *гембель* 'клопіт'.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Arkušin Grigorij. 2000. *Slovník zahidnopolis'kih govirok u dvoch tomah*. Luc'k: Redakcijnno-vydavničij viddil „Veža” Volins'kogo deržavnogo universitetu im. Lesi Ukraïki. [Аркушин Григорій. 2000. *Словник західнополіських говірок у двох томах*. Луцьк: Редакційно-видавничий відділ „Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки].
- Berinda Pamvo. 1961. *Leksikon slavenoros'kij 1627 r.* Kiïv: Naukova dumka. [Беринда Памво. 1961. *Лексикон словеноросський 1627 р.* Київ: Наукова думка].
- Bessaraba Ivan. 1916. *Materialy dlâ ètnografii Hersonskoj gubernii*. W: „Sbornik” Otděleniâ russkago âzyka i slovesnosti imperatorskoj Akademii nauk” t. 94. № 4. Petrograd”: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii nauk”: 1–568. [Бессараба Иван. 1916. *Матеріали для етнографію Херсонської губернії*. У: „Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академии наукъ” т. 94. № 4. Петроградъ: Типографія Императорской Академии наук: 1–568].
- Brilins'kij Dmitro. 1991. *Slovník podil's'kih govirok*. Hmel'nic'kij: Redakcijnno-vydavničij viddil. [Брилінський Дмитро. 1991. *Словник подільських говірок*. Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ].
- Brükner Aleksander. 1985. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Bulahovs'kij Leonid. 1977. *İstoričnij komentarij do ukraïns'koï literaturnoï movi*. W: Bulahovs'kij L. *Vibrani praci v pâti tomah*. T. 2. Kiïv: Naukova dumka: 217–569.

¹³¹ А. Кримський, *Українсько-російський словник...*, с. 75.

¹³² *Словник української мови*, т. 2, с. 48.

- [Булаховський Леонід. 1977. *Історичний коментарій до української літературної мови*. У: Булаховський Л. *Вибрані праці в п'яти томах*. Т. 2. Київ: Наукова думка: 217–569].
- Bulyka Aleksandr. 1980. *Leksičnyâ zapazyčanni ŭ belaruskaj move XIV–XVIII stst.* Minsk: Navuka i tĕhnika. [Булыка Александр. 1980. *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.* Мінск: Навука і тэхніка].
- Čabanenko Viktor. 1992. *Slovník govírok Niž'n'oï Naddnìprânšini*. Т. 1–4. Zaporizžâ: Komunar. [Чабаненко Віктор. 1992. *Словник говірок Нижньої Наддніпряниці*. Т. 1–4. Запоріжжя: Комунар].
- Čubinskij Pavel". 1878. *Trudy ètnografičesko-statističeskoj èkspedic'ii v' Zapadnorusskij kraj*. Т. 2. Peterburg": Типографія і хромолитографія А. Траншелъ. [Чубинский Павелъ. 1878. *Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западнорусской край*. Т. 2. Петербургъ: Типографія и хромолитографія А. Траншеля].
- Etimologičnij slovník ukraïns'koï movi*. 1982–2012. Gol. red. Mel'ničuk O. Т. 1–6. Kiïv: Naukova dumka. [Етимологічний словник української мови. 1982–2012. Гол. ред. Мельничук О. Т. 1–6. Київ: Наукова думка].
- Fed'kovič Ūrij. 1902. *Pisanâ Osipa Ūriâ Fed'koviča*. Т. 2. L'viv: Drukarnâ Naukovogo Tovaristva im. Ševčenka. [Федькович Юрій. 1902. *Писаня Осипа Юрія Федьковича*. Т. 2. Львів: Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка].
- Franko Ivan. 1905. *Galic'ko-rus'ki narodni pripovidki*. W: „Etnografičnij zbirnik”. Т. 16. L'viv: Drukarnâ Naukovogo Tovaristva im. Ševčenka. [Франко Иван. 1905. *Галицько-руські народні приповідки*. У: „Етнографічний збірник”. Т. 16. Львів: Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка].
- Gistaryčny slovník belaruskaj movy*. 1985. Red. Žuravski A. Vyp. 6. Minsk: Navuka i tĕhnika. [Гістарычны слоўнік беларускай мовы. 1985. Ред. Журавскі А. Вып. 6. Мінск: Навука і тэхніка].
- Gorbač Oleksa. 1993. *Zibrani statti. I. Argo na Ukraïni*. Mûnhen: Druckerei E. Mauersberger, Marburg. [Горбач Олекса. 1993. *Зібрані статті. I. Арго на Україні*. Мюнхен: Druckerei E. Mauersberger, Marburg].
- Gricenko Pavlo. 1997. *Iz sposterežen' nad netipovimi kontinuantami psl. *e v ukraïns'kih govirkah*. W: *Ukraïns'kij dialektologičnij zbirnik*. Книга 3. Kiïv: Dovira: 199–210. [Гриценко Павло. 1997. *Из спостережень над нетиповими континуантами псл. *е в українських говірках*. У: *Український діалектологічний збірник*. Книга 3. Київ: Довіра: 199–210].
- Grinčenko Boris. 1907–1909. *Slovar' ukraïns'koï movi*. Т. 1–4. Nadruk. z vidannâ 1907–1909 rr. fotomehaničnim sposobom. 1958. Kiïv: Vydavnistvo AN URSSR. [Грінченко Борис. 1907–1909. *Словарь української мови*. Т. 1–4. Надрук. з видання 1907–1909 рр. фотомеханічним способом. 1958. Київ: Видавництво АН УРСР].
- Grinčenko Boris. 1927. *Slovník ukraïns'koï movi*. Т. 1. Red. Êfremov S., Nikovs'kij A. Kiïv: Gorno. [Грінченко Борис. 1927. *Словник української мови*, Т. 1. Ред. Єфремов С., Ніковський А. Київ: Горно].
- Gucul's'ki govirki. Korotkij slovník*. 1997. Red. Zakrevs'ka Â. L'viv: Ìnstytut ukraïnoznavstva im. Ì. Krip'akevuča NAN Ukraïni. [Гуцульські говірки. *Короткий словник*. 1997. Ред. Закревська Я. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України].
- Ìstoričnij slovník ukraïns'kogo âzika*. 1930–1932. Red. Timčenko Ê. Т. 1. Harkiv–Kiïv: Deržavne vydavnistvo Ukraïni. [Історичний словник українського язика. 1930–1932. Ред. Тимченко Є. Т. 1. Харків–Київ: Державне видавництво України].

- Korzonûk Mikola. 1987. *Materiali do slovnika zahidnovolins'kih govirok*. W: *Ukraïns'ka dialektna leksika*. Kiïv: Naukova dumka: 62–267. [Корзонюк Микола. 1987. *Матеріали до словника західноволинських говірок*. У: *Українська діалектна лексика*. Київ: Наукова думка: 62–267].
- Krims'kij Agatangel. 1895. *Povîstki i eskîzi z ukraïns'koho žittâ*. Kolomiâ i L'viv: Drukarnâ M. Bilousa i V. Maneckogo. [Кримський Агатангел. 1895. *Повістки і ескізи з українського життя*. Коломия і Львів: Друкарня М. Білоуса і В. Манецкого].
- Krims'kij Agatangel. *Ukraïns'ko-rosijs'kij slovník, zibraniĭ z narodnih ust u Zvinigorodšini (Kiïvsina)*. Mašínopis. Institut rukopisu NBU im. V. Vernad'skogo. Šifr: I, 22364. [Кримський Агатангел. *Українсько-російський словник, зібраний з народніх уст у Звиногородщині (Київщина)*. Машинопис. Інститут рукопису НБУ ім. В. Вернадського. Шифр: I, 22364].
- Levčenko Mihail". 1874. *Opyt" russko-ukraïnskago slovarâ*. Kiev": Tipografiâ Gubernskago upravleniâ. [Левченко Михайль. 1874. *Опыт русско-украинскаго словаря*. Київ: Типографія Губернскаго управління].
- Lisenko Panas. 1958. *Slovník specyficnoĭ leksiki pravoberežnoĭ Čerkašini*. W: „Leksikografičnij búleten” vip. 6. Kiïv: Vydavnicтво AN URSSR: 5–21. [Лисенко Панас. 1958. *Словник специфічної лексики правобережної Черкащини*. У: „Лексикографічний бюлетень” вип. 6. Київ: Видавництво АН УРСР: 5–21].
- Lisenko Panas. 1974. *Slovník polis'kih govoriŭ*. Kiïv: Naukova dumka. [Лисенко Панас. 1974. *Словник польських говорів*. Київ: Наукова думка].
- Maksimovič İvan. 1991. *Leksikon latins'ko-slovâns'kij 1718–1724*. Č. 1–2. Rim: Druckerei E. Mauersberger, Marburg. [Максимович Іван. 1991. *Лексикон латинсько-слов'янський 1718–1724*. Ч. 1–2. Рим: Druckerei E. Mauersberger, Marburg].
- Manžura Ivan. 1890. *Skazki, posloviicy i t. p., zapisannye v Ekaterinoslavskoj i Har'kov'skoj gub.* W: „Sbornik" Har'kov'skago istoriko-filologičeskago obšestva” t. 2 vup. 2. Har'kov": Tipografiâ K. Sčasni: 1–194. [Манжура Іван. 1890. *Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ.* У: „Сборник Харьковского историко-филологического общества” т. 2 вып. 2. Харьков: Типографія К.Счасни: 1–194].
- Mirnij Panas. 1970. *Zibrannâ tvoriv u semi tomah*. T. 5. Kiïv: Naukova dumka. [Мирний Панас. 1970. *Зібрання творів у семи томах*. Т. 5. Київ: Наукова думка].
- Nečuj-Levič'kij İvan. 1985. *Tvori v dvoĭh tomah*. T. 1. Kiïv: Naukova dumka. [Нечуй-Левицький Іван. 1985. *Твори в двох томах*. Т. 1. Київ: Наукова думка].
- Nomis M. 1864. *Ukraïns'ki prukazki, prisliv"â i take inše*. S.-Peterburg: Drukarni Tyblena i komp. i Kuliša. [Номис М. 1864. *Українські приказки, прислів'я и таке инше*. С.-Петербург: Друкарні Тиблена и комп. и Куліша].
- Nosovič I. 1870. *Slovar' bělorusskago narėčiâ*. Č. 1–2. Sankt-Peterburg": Tipografiâ Imperatorskoĭ Akademii nauk". [Носович Іван. 1870. *Словарь бѣлорусскаго нарѣчiя*. Ч. 1–2. Санкт-Петербург: Типографія Імператорскої Академіи наук].
- Oniškevich Mihajlo. 1984. *Slovník bojkivs'kih govirok*. Č. 1–2. Kiïv: Naukova dumka. [Онишкевич Михайло. 1984. *Словник бойківських говірок*. Ч. 1–2. Київ: Наукова думка].
- Palamarčuk Leonid. 1958. *Slovník specyficnoĭ leksiki govirki s. Musiivka Včorajšens'kogo rajonu Žitomirs'koĭ oblasti*. W: „Leksikografičnij búleten”. Vip. 6. Kiïv: Vydavnicтво AN URSSR: 22–35. [Паламарчук Леонід. 1958. *Словник специфічної лексики говірки с. Мушівка Вчорайшенського району Житомирської області*. У: „Лексикографічний бюлетень”. Вип. 6. Київ: Видавництво АН УРСР: 22–35].
- Pipaš Ūrij, Galas Boris. 2005. *Materiali do slovnika gucul'skih govirok*. Užgorod: Užgorods'kij nacional'nij universitet. [Піпаш Юрій, Галас Борис. 2005. *Матеріали*

- до словника гуцульських говірок. Ужгород: Ужгородський національний університет].
- Popovič Omelân. 1904. *Rusko-nimeckij slovar*. Černivci: Drukarnâ „Ruskoï Rady”. [Попович Омелян. 1904. *Руско-німецький словар*. Чернівці: Друкарня „Рускої Ради”].
- Rosijs'ko-ukraïns'kij slovník. 1924–1929. Red. Krims'kij A. T. 1–2. Vip. 1. Kiïv: Červonij Šlâh. Deržavne vydavnicтво Ukraïni. [*Російсько-український словник*. 1924–1929. Ред. Кримський А. Т. 1–2. Вип. 1. Київ: Червоний Шлях. Державне видавництво Украïни].
- Rudnyc'kij Jaroslav V. 1962–1972. *An etymological dictionary of the Ukrainian language*. Vol. I. Winnipeg: Trident Press Ltd.
- Simovič Vasil'. 2005. *Praci v dvoch tomah*. Т. 1. Černivci: Knigi – XXI. [Сімович Василь. 2005. *Праці в двох томах*. Т. 1. Чернівці: Книги – XXI].
- Slavinec'kij Ėpifanij. 1973. *Leksikon latins'kij*. W: *Leksikon" latins'kij Ė*. Slavinec'kogo. *Leksikon sloveno-latins'kij Ė*. Slavinec'kogo ta A. Korec'koho-Satanovs'kogo. Kiïv: Naukova dumka: 60–420. [Славинецький Єпіфаній. 1973. *Лексікон латинський*. У: *Лексікон латинський Є. Славинецького. Лексікон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського*. Київ: Наукова думка: 60–420].
- Slovar' cerkovno-slavânskago i russkago âzyka, sostavlennyj Vtorym" otdĕlenijem" imperatorskoj Akademii nauk*". Т. 1–4. Sankt-Peterburg": Tipografiâ Imperatorskoj Akademii nauk". [*Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым отделением императорской Академии наукъ*. Т. 1–4. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук].
- Slovník bukovinsk'kih govirok*. 2005. Zag. red. Gujvanûk N. Černivci: Ruta. [*Словник буковинських говірок*. 2005. Заг. ред. Гуйванюк Н. Чернівці: Руга].
- Slovník movi Ševčenka*. 1964. Red. Vašenko V. T. 1. Kiïv: Naukova dumka. [*Словник мови Шевченка*. 1964. Ред. Ващенко В. Т. 1. Київ: Наукова думка].
- Slovník ukraïns'koï movi*. 1970–1980. Gol. red. Bilodid Ī. T. 1–11. Kiïv: Naukova dumka. [*Словник української мови*. 1970–1980. Гол. ред. Білодід І. Т. 1–11. Київ: Наукова думка].
- Slovník ukraïns'koï movi XVI–peršoi polovini XVII st.* 1999. Red. Grinčišin D. Vyp. 6. L'viv: Īnstitut ukraïnoznavstva im. Ī. Kripâkevuča NAN Ukraïni. [*Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* 1999. Ред. Гринчишин Д. Вип. 6. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН Украïни].
- Slovník języka polskiego*. 1900. Red. Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. T. 2. Warszawa: drukarnia E. Lubowskiego i S-ki.
- Šejkovskij Kalenik". 1884. *Opyt" ũžnorusskago slovarâ*. Т. 5. Vyp. 1. Moskva: Tipografiâ Ė. Lissnera i Ū. Romana. [Шейковскій Каленикъ. 1884. *Опытъ южнорусскаго словаря*. Т. 5. Вып. 1. Москва: типография Э. Лисснера и Ю. Романа].
- Šelud'ko Ivan, Sadovs'kij Todos'. 1928. *Slovník tehničnoi terminologii (zagalnij) (proĕkt)*. Kiïv: Deržavne vydavnicтво Ukraïni. [Шелудько Иван, Садовський Тодось. 1928. *Словник технічної термінології (загальний) (проект)*. Київ: Державне видавництво Украïни].
- Šelud'ko Dmitro. 1931. *Nimec'ki elementi v ukraïns'kij movi*. W: *Zbirnik komisii dlâ doslidžennâ istorii ukraïns'koï movi*. Red. Krims'kij A., Draj-Hmara M. T. 1. Kiïv: Drukarnâ Vseukraïns'koï Akademii Nauk. [Шелудько Дмитро. 1931. *Німецькі елементи в українській мові*. У: *Збірник комісії для дослідження історії української мови*. Ред. Кримський А., Драй-Хмара М. Т. 1. Київ: 1–60: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук].
- Ševel'ov Ūrij. 2002. *Īstorična fonologijâ ukraïns'koï movi*. Harkiv: Akta. [Шевельов Юрій. 2002. *Історична фонологія української мови*. Харків: Акта].

- Ševel'ov Ūrij. 2008. *Ukrains'ke slovo vantaž i problema „argotičnih sufiksiv”*. W: Ševel'ov J. *Vibrani praci*. Kniga 1. Kiiv: Kiëvo-Mogilâns'ka akademiâ: 360–381. [Шевельов Юрій. 2008. *Українське слово вантаж і проблема „арготичних суфіксів”*. У: Шевельов Ю. *Вибрані праці*. Книга 1. Київ: Києво-Могилянська академія: 360–381].
- Ševčenko Taras. 1990. *Povne zibrannâ tvoriv u dvanadc'ati tomah*. T. 2. Kiiv: Naukova dumka. [Шевченко Тарас. 1990. *Повне зібрання творів у дванадцяти томах*. Т. 2. Київ: Наукова думка].
- Šilo Gavriilo. 2008. *Naddnistrâns'kij regional'nij slovník*. L'viv: Vydavnistvo L'vivs'koï politehnikî. [Шило Гаврило. 2008. *Надністрянський регіональний словник*. Львів: Видавництво Львівської політехніки].
- Šogolev Âkiv. 1961. *Tvori*. Kiiv: Deržavne vydavnistvo hudožn'oï literaturi. [Щоголев Яків. 1961. *Твори*. Київ: Державне видавництво художньої літератури].
- Umanec' M., Spilka A. 1893–1898. *Slovar' rosijsko-ukrains'kij*. T. 1–4. L'viv: Drukarnâ Naukovogo Tovaristva imeni Ševčenka. [М. Уманець і А. Спілка. 1893–1898. *Словарь російсько-український*. Т. 1–4. Львів: Друкарня Наукового Товариства імені Шевченка].
- Vasilenko Viktor. 1902. *Opyt' tolkovago slovarâ narodnoj tehničeskoj terminologii po Poltavskoj gubernii*. W: „Sbornik" Har'kov'skago istoriko-filologičeskago obšestva”. T. 13. Har'kov": Tipo-litografiâ „Pečatnoe delo”: 139–216. [Василенко Виктор. 1902. *Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии*. У: „Сборник Харьковского историко-филологического общества”. Т. 13. Харьков: Типо-литография „Печатное дело”: 139–216].
- Verhrats'kij Ivan. 1912. *Govir batukiv*. L'viv: Drukarnâ Naukovogo Tovaristva im. Ševčenka. [Верхратський Іван. 1912. *Говір батюків*. Львів: Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка].
- Vojcehovič Ivan. 1823. *Sobranie slov" Malorossijskago narėčiâ*. W: „Trudy obšestva lûbitelej Rossijskoj slovesnosti pri impieratorskom" Moskovskom" universitetě”. Č. 3: 284–526. [Войцехович Іван. 1823. *Собрание словъ Малороссійскаго нарѣчія*. У: „Труды Общества любителей Россійской словесности при императорскомъ Московскомъ университетѣ”. Ч. 3: 284–526].
- Želehivs'kij Êvgenij. 1886. *Malorusko-nimeckij slovar*. T. 1. L'viv: Drukarnâ Naukovogo Tovaristva im. Ševčenka. [Желехівський Євгеній. 1886. *Малоруско-німецкий словарь* т. 1. Львів: Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка].

AN EPISODE FROM THE HISTORY OF POLISH-UKRAINIAN LANGUAGE CONTACTS (THE NOUN *HEMBEL* ‘TROUBLE’)

Summary. The article analyzes peculiarities of adopting the noun *hebel* ‘plane’ in the Ukrainian language. Though being of German origin, the name itself comes from Polish. The ways of language assimilation in the Eastern and Western Ukrainian subdialects were different: an intermediate constant contact with the Polish language limited the number of possible changes in this noun in the Western subdialects, and in the Eastern Ukrainian subdialects, an indirect Polish influence, already observed by this time, enabled changes both in its form (appearance of the secondary sonorant sound) and semantics. As a result of Polish-Ukrainian language contacts, a Ukrainian noun *hembel* ‘trouble’ was created.

Key words: language contacts, Polish borrowings, etymology

EPIZOD Z DZIEJÓW POLSKO-UKRAIŃSKICH KONTAKTÓW JĘZYKOWYCH
(RZECZOWNIK *ГЕМБЕЛЬ* ‘KŁOPOT’)

Streszczenie. Przedmiotem artykułu są cechy rozwoju rzeczownika *zebeľ* ‘strug’ w ukraińskim języku ogólnym. Jest to wyraz niemiecki, ale w języku ukraińskim stanowi pożyczkę z polszczyzny. Analizowany rzeczownik w gwarach języka ukraińskiego charakteryzuje się różnymi właściwościami fonetycznymi i semantycznymi, ponieważ na zachodzie Ukrainy wyraz pozostał niezmienny pod względem semantycznym, na wschodzie zaś – pod względem fonetycznym. W wyniku polsko-ukraińskich kontaktów językowych w ukraińskim języku ogólnym powstał wyraz *гембель* ‘kłopot’.

Słowa kluczowe: kontakty międzyjęzykowe, pożyczka z języka polskiego, etymologia